

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ

В статті визначено сутність, основні ознаки та проблеми соціальної стратифікації, досліджено історію розвитку систем соціальної стратифікації та виявлено особливості соціальної структури в сучасній Україні. Також розглянута програма подолання та запобігання бідності та показані деякі статистичні данні. Зроблені висновки що до системи соціальної та економічної мотивації.

Ключові слова: соціальне суспільство, соціальна стратифікація, соціальна структура, ринкова трансформація.

Постановка проблеми. Процеси активного поширення стандартів суспільного прогресу та трансформація соціальної структури українського суспільства передбачає зміни та перетворення в системі оцінювання та регулювання складних стратифікаційних процесів. Для з'ясування особливостей та проблем соціальної трансформації необхідно їх визначати, науково обґрунтовувати, системно аналізувати, публічно обговорювати та рекомендувати до впровадження в інституційних формах соціальної політики. Без такого системного підходу неможливо формувати засади соціальної політики, механізми соціального регулювання та впровадження процедур інституціоналізації новітніх форм розвитку ринкового середовища та поширення новітніх форм суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціальної стратифікації є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, серед них слід визначити найбільш відомих – В. Броницьку, Л. Ільчука, І. Кириченко, Е. Лібанову, Т. В. Меркулову, В. Опалько, В. В. Семенова, С. Тютюнникову, Н. Холода, О. Чернегу, Л. Шевченко та ін.

Мета статті. Визначити та охарактеризувати особливості та проблеми процесів соціальної стратифікації в Україні з урахуванням процесів ринкової трансформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальну структуру можна розглядати як анатомію суспільства. Під соціальною структурою прийнято розуміти сукупність взаємопов'язаних елементів (інститутів, груп, індивідів), що складають

внутрішню будову суспільства. Кількість груп, порядок розташування і характер залежності один від одного визначають зміст конкретної структури конкретного суспільства [3].

Історичні форми соціальної стратифікації (рис. 1) є передумовою та фундаментом соціальних та ринкових трансформацій в сучасному українському суспільстві. Визначення змін у підходах до соціальної стратифікації, новітніх технологій в соціальному менеджменті надає змогу окреслити та систематизувати сутнісні характеристики соціальних процесів, окреслювати їхні межі, формувати відповідні тенденції та уникати можливих проблем і наслідків.

У зарубіжній соціології та соціальному менеджменті соціальна структура трактується як сукупність ієрархічно взаємопов'язаних між собою соціальних груп, для яких характерна вертикальна і горизонтальна впорядкованість. Групи посідають різні місця в системі соціальної нерівності даного суспільства; пов'язані між собою економічними, політичними і культурними відносинами.

Об'єктивною основою приналежності людей до верств і груп є суспільний поділ праці. Під ним розуміється поділ у суспільстві соціальних функцій, виконуваних певними спільнотами, групами людей, і виділенням різних сфер суспільства (промисловість, сільське господарство, наука, мистецтво, армія), які також діляться на більш дрібні сфери [2].

ІСТОРИЧНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ

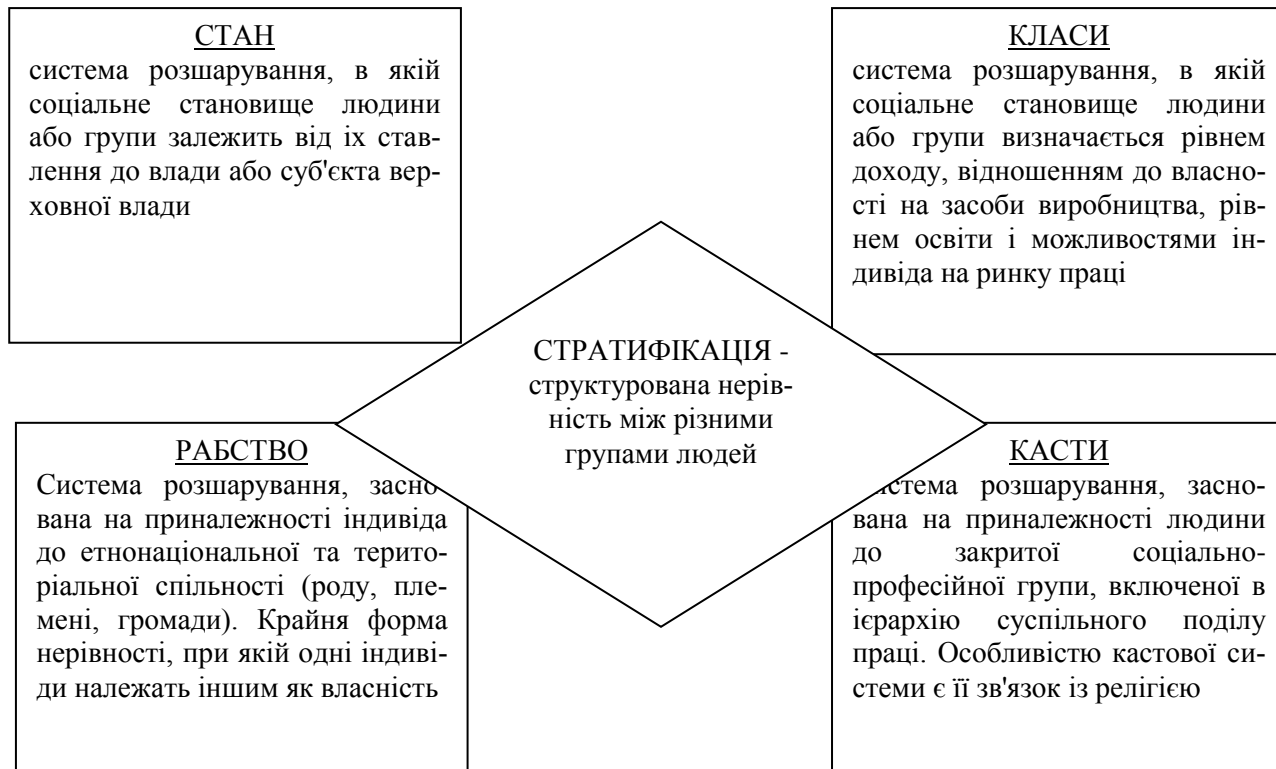

Рис. 1. Історичні форми соціальної стратифікації

Відомо, що в колишньому Радянському Союзі існувала структура тоталітарного суспільства, яка не допускала інших форм власності, крім державної чи одержавленої, іншої ідеології, ніж комуністична. Усе це разом з іншими чинниками соціального розвитку формувало та впроваджувало в дію вертикаль ієрархічних відносин, за яких володіння владою передбачало право розпоряджатися власністю і брати участь у її розподілі. В межах теорії та практики соціальної стратифікації суспільства чітко декларувалося, що у такому суспільстві не існують соціальні класи через відсутність відповідних економічних основ – володіння власністю [1].

В практиці державного управління та засадах соціального менеджменту визначається, що структура тоталітарного суспільства жорстко детермінована. Вона не має впливу на процеси суспільного відтворення, механізми та процедури соціального регулювання, модель соціального захисту. В цілому вона підтримує соціальні межі, що встановлюються правлячою елітою (вищих верств господарської, партійної, державної номенклатури). В моделі соціальної стратифікації радянського суспільст-

ва сформовано механізм відтворення правлячої еліти. Саме правляча еліта формувала засади соціальної політики, соціальної та управлінської культури, обумовлювала та закріплювала систему комунікацій та типи поведінки. Жорсткий корпоративізм внутрішніх та зовнішніх зв'язків підтримувався роками та забезпечувався суворими правилами адміністрування та тотального контролю. Ця каста або соціальна страта була нечисленною, а решта населення суспільства – соціально слабо диференційованою. Соціальні відносини не мали чіткого визначення та нівелювалися за рахунок спільної ідеології та фактичної неможливості реалізувати соціальну мобільність. Відчуження від власності нівелювало принципову різницю між двома декларованими класами - робітниками і колгоспниками та соціальною верствою – інтелігенцією [1].

Соціальна структура сучасного українського суспільства, її особливості та проблеми залежать від сутності та спрямованості соціальних трансформацій у суспільстві. Визначимо ключові напрями відповідних процесів:

активний процес зміни одних соціальних інститутів (саме адміністративного характеру) на інші – суто ринкові;

формування системи ринкових економічних та соціальних інтересів, їх закріплення в формі новітніх статусних груп і спільнот у відповідності до суб'єктів власності і влади;

активізація та зміна орієнтації в системі соціальної мобільності, горизонтальної та вертикальної мобільності;

формування системи конфліктів та проблемних зон у відносинах між стратами та статусними ролями;

загальне нарощування процесу маргіналізації населення, поява феномену так званих «нових маргіналів» студентів, військовослужбовців, інтелігенції та ін. груп;

зниження статусу освіти і професії та інші проблеми.

В цілому слід визначити зміну якісних і кількісних параметрів соціальної структури. Відомо, що чим прогресивніша статевікова структура, тим більшими можливостями розвитку вона наділена, тим стійкіший соціальний (трудоий, інтелектуальний, культурний) потенціал населення. Внаслідок негативних демографічних тенденцій населення України щорічно зменшується в середньому на 400 тис. осіб, на тлі загальної депопуляції населення (кожна п'ята українська родина не має дітей) знижується рівень народжуваності, скорочується середня тривалість життя (якщо на початку 90-х рр. XX ст. за показниками здоров'я Україна посідала сорокове місце у світі, то через десять років вона перемістилася у другу сотню). Поглиблення соціальної поляризації суспільства. Майновий чинник є стрижнем трансформацій. Економічний статус і спосіб життя еліт, вищої верстви різко зросли, а у більшості населення - різко знизилися. Розширилися межі зубожіння і бідності, виокремилася соціальне «дно»: жебраки, безпритульні, декласовані елементи [2].

Структура сучасного українського суспільства, зазнавши помітних змін порівняно з радянським періодом його існування, дотепер зберігає багато його ознак. Для її істотної трансформації необхідне системне перетворення інститутів власнос-

ті й влади, що триватиме багато років. Стратифікація суспільства буде й надалі втрачати стабільність і однозначність. Межі між групами і верствами стануть прозорішими, виникне безліч маргінальних груп з невизначеним чи суперечливим статусом. На перший погляд, ця тенденція нагадує розмивання соціально-класової структури в сучасних західних суспільствах, але, на думку дослідників, така подібність формальна. Позаяк поява відносно однорідних «суспільств середнього класу» характерна для постіндустріалізму, а пострадянські країни не тільки не переросли індустріальної стадії, а й переживають найважчу соціальну кризу, яка відкинула їх економіку далеко назад. За цих умов соціально-класові відмінності стають особливо відчутними [4].

Соціально-економічний розвиток будь-якої країни світу, включаючи Україну, визначається досягнутим рівнем і якістю життя населення і характеризує ступінь забезпечення людей матеріальними та соціальними благами. Відомо, що здоров'я, фізична та інтелектуальна сила народу залежать саме від економічного добробуту, а в цілому це формує відповідну картину різних груп населення за відповідними показниками – добробуту, соціального здоров'я, освіти, відпочинку, володіння матеріальними цінностями та ін.

Зміна рівня життя населення і трансформація соціальної структури в Україні супроводжуються диференціацією матеріального становища різних соціальних груп. Сформувався прошарок бідних, посилюється нерівність у розподілі доходів і благ.

Для характеристики матеріальних засад, сучасного стану та напрямів розвитку добробуту населення необхідно враховувати: рівні та структуру доходів, витрат на споживання населенням матеріальних благ і послуг, а також стан споживчого ринку, ринку праці та зайнятості соціальних гарантій малозабезпеченим верствам населення.

Рівень життя охоплює і характеризує весь діапазон властивостей соціальної політики, поширюється на всі її боки, відображає задоволеність людей наданими їм матеріальними і духовними благами, відо-

бражає забезпеченість, комфортність, зручність життєвих умов, їх пристосованість до сучасних вимог, здоров'я і тривалість життя. Якість життя прямо пропорційно залежить від проведеної соціальної політики в країні. Саме тому багато макроекономістів беруть за основу при оцінці соціальної стратифікації саме рівень життя населення.

Найбільш поширеним показником оцінки рівня та якості життя є індекс людського розвитку (ІЛР). Він інтегрує нормалізовані показники середньої тривалості життя, освіченості та гідних умов проживання (ВВП на душу населення). У той самий час, він не включає аналіз рівності громадян за статевою, соціальною ознакою чи рівнем доходу, ступенем поваги прав людини, рівнем політичної свободи і т.д. Однак дозволяє визначити людський прогрес у цілому і встановити взаємозв'язок

між доходами і благополуччям [4].

В Україні в економічному середовищі традиційно найбільш повно досліджується розмір одержуваних населенням доходів, їх структура і своєчасність проведення відповідних виплат. Ці показники розглядаються в якості індикаторів формування та використання трудового потенціалу. У дійсності ж такі показники, як розмір індивідуальних доходів населення і валовий дохід, відображають лише короткострокові зміни в соціально-економічній політиці країни. Таким чином, виникає потреба перегляду механізмів їх реалізації на довгострокову перспективу.

Незважаючи на це, низка науково-дослідних інститутів та інститутів у складі НАН України комплексно аналізують саме ІЛР (показник ІЛР для України наведено у табл.1).

Т а б л и ц я 1

Розрахунок ІЛР в Україні, 2002-2011 рр.

Період	Очікувана тривалість життя при народженні, років	Письменність серед дорослого населення,%	Сукупна частина учнів,%	Реальний ВВП на душу населення, грн.	Індекс тривалості життя	індекс рівня освіти	Індекс реального ВВП на душу населення	ІЛР
2002	66,90	99,0	68,20	2260	0,699	0,887	0,520	0,702
2003	67,40	99,0	68,90	2190	0,706	0,890	0,515	0,704
2004	68,10	99,0	69,30	3194	0,717	0,891	0,578	0,729
2005	68,30	99,0	70,90	3458	0,722	0,896	0,591	0,737
2006	67,90	99,0	73,56	3816	0,715	0,905	0,608	0,743
2007	68,33	99,0	75,44	4350	0,722	0,911	0,630	0,754
2008	68,32	99,0	76,20	4870	0,722	0,914	0,649	0,762
2009	68,24	99,0	76,74	5491	0,721	0,916	0,669	0,769
2010	68,22	99,0	77,53	6394	0,720	0,918	0,694	0,777
2011*	69,14	99,7	77,83	6840	0,720	0,960	0,707	0,796

*Джерело: [7]

Наведений розрахунок свідчить, що тренд ІЛР в Україні за період, що аналізується, засвідчив позитивну динаміку зростання. Однак це далеко не найкращі темпи. Так, серед інших країн світу, з позицій рівня і якості життя, незмінним лідером залишається Норвегія, в якій ІЛР дорівнює 0,971. Тривалість життя в цій країні становить 80,5 років, а рівень освіченості - 98,6, ВВП на душу населення - 53,43 дол. США. Для порівняння, в Україні останній показник складає 6,914 дол. США. Таким чином, саме вельми незначний приріст пока-

зника ВВП не дозволяє позиціонувати нашу країну як одну з перспективних держав. Існуюча соціально-економічна ситуація в країні не обумовлює істотного зростання даного показника. У 2011 р. світова фінансова криза двох попередніх років негативно позначилася на рівні життя населення України.

Розмір заробітної плати практично у всіх сферах діяльності останнім часом помітно збільшується. Тільки у 2003 р. (до попереднього року) вона зросла на 23%, у бюджетній сфері – на 44%. Однак слід за-

значити, що рівень оплати праці залишається низьким, як і рівень життя. Якщо в грудні 2003 р. в Білорусі зарплата становила 139 дол., Казахстані - 192, Російській Федерації – 249 дол. то в Україні лише 103 дол. Особливо низька заробітна плата в соціально-культурній сфері. Розшарування суспільства відбувається також за видами діяльності, умовами і змістом праці.

Середня заробітна плата на 01.03.2012 в Україні становила 2923 грн., що показує достатньо низький рівень купівельної спроможності населення та невідповідність рівня доходів рівню цін (які майже співпадають з європейськими). Значна диференціація розміру оплати праці спостерігається і в регіональному розрізі. Найнижчий її рівень у регіонах із найбільш високою часткою сільського населення і зайнятих у сільському господарстві, де рівень оплати праці до теперішнього часу найнижчий.

Низький рівень оплати праці - одне з гальм як рівня життя, так і проведених в країні реформ. Досвід західних сусідів (Польщі, Чехії, Словаччини, Словенії, Угорщини) показав, що успішна реалізація реформ відбувається лише за умови, коли середній рівень оплати праці складає не нижче 300 дол. Саме такий рівень дозволяє активізувати споживчий попит, сприяє збільшенню виробництва товарів і послуг. Тому необхідно істотне підвищення рівня оплати праці, що позитивно позначиться не тільки на життєвому рівні населення, але і на результативності здійснюваних в Україні реформ.

Завдяки поліпшенню загальної економічної ситуації у 2011 р. рівень зайнятості населення у віці 15-70 років істотно підвищився і майже досяг докризового рівня (59,2% проти 59,3% у 2008 р. і 58,5% у 2010 р.). При цьому рівень зайнятості населення працездатного віку зростав випереджаючими темпами (66,5% проти 65,6% у 2010 р.).

Реальна заробітна плата в 2011 р. зросла на 8,7%, за чотири місяці 2012 р. - на 14,9%. Найбільш істотне зростання номінальної заробітної плати в 2011 р. (у порівнянні з 2010 р.) було зафіксоване в лісовому господарстві (на 28,7%), будівництві

(на 28,3%), у видобутку вугілля, лігніту і торфу та виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції (26,2%), сільському господарстві (на 25,9%), торгівлі (на 24,8%), виробництві машин та устаткування (на 22,9%), хімічному виробництві (на 22,5%), виробництві коксу, продуктів нафтопереробки (11,9 %). Разом із тим, в освіті та охороні здоров'я середньомісячна заробітна плата збільшилася на 10,2 - 9,0% у порівнянні з попереднім 2010 р.

Сума заборгованості з виплати заробітної плати протягом 2011 р. скоротилася майже на 20% і склала на 1 січня 2012 977,4 млн. грн. Проблема повного погашення заборгованості ускладнюється тим, що більше половини (55,4%) її обсягу припадає на підприємства-банкрути та підприємства, які припинили діяльність. Зниження обсягів заборгованості із виплати заробітної плати відбувається в результаті підвищення економічної активності підприємств, поліпшення стану фінансової дисципліни.

Активізація державної політики зайнятості у 2012 р. передбачає створення нових і тимчасових робочих місць у сфері послуг, пов'язаних із необхідністю обслуговування інфраструктурних об'єктів. Характерною особливістю 2012 р. є прямий і непрямий вплив на ситуацію на ринку праці проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу. В першу чергу, це торкнеться збільшення чисельності зайнятих у сфері туризму, торгівлі, транспорту та реклами.

У цілому, поліпшення ситуації на ринку праці країни, стимулювання економічної активності населення, в поєднанні з посиленням його адресної підтримки, випереджаючим зростанням мінімальних державних гарантій, буде сприяти подальшому зниженню бідності населення України.

Протягом останніх років відбулися позитивні зрушення в масштабах бідності, виміряної за різними критеріями. Сьогодні можна говорити про появу нових тенденцій, які свідчать на користь загального поліпшення становища бідних: на всіх монетарних порогах (як абсолютних, так і відносних) рівень бідності продовжує знижу-

ватися. Така ситуація одночасного зниження показників відносної та абсолютної бідності спостерігається вперше за досліджуваній період (із 1999р.). І якщо зниження рівня відносної бідності могло відбутися за рахунок зміни перерозподільних механізмів на період кризи, то покращення показників абсолютної бідності прямо свідчить про наближення доходів нужденних до гарантованого державою рівня.

Так, рівень абсолютної бідності (за межею прожиткового мінімуму) зменшився з 18,5% за 9 місяців 2010 р. до 15,2% за 9 місяців 2011 р. Це означає, що майже півтора мільйона осіб вийшли зі стану бідності, і вартість їх середньодушового споживання перевищила розмір прожиткового мінімуму. Якщо врахувати, що розмір прожиткового мінімуму був істотно підвищений у 2010 р., то це може свідчити про поліпшення матеріального становища значно більшого числа громадян.

Протягом 2010-2011 рр. рівень абсолютної бідності, визначеної за міжнародним підходом (5 дол. США на людину на добу) скоротився вдвічі і склав (за даними 9 місяців 2011 р.) 1,4% (проти 2,9% за відповідний період 2010 року). Це дає підстави стверджувати, що при збереженні існуючих тенденцій в найближчі роки вдасться повністю ліквідувати крайні форми абсолютної бідності в країні [1].

Ще одним негативним свідченням погіршення споживчих можливостей населення стало зростання рівня бідності за структурним критерієм, тобто зростання питомої ваги населення, яке витрачає на харчування більше 60% свого бюджету. За останній рік цей показник виріс із 42,8 до 44,1%, тому його позитивна динаміка була повністю втрачена в результаті кризи.

Із метою вирішення проблем бідності прийнято Державну цільову соціальну програму подолання та запобігання бідності на період до 2015 р., затвердженої постановою Кабінету Міністрів Укра-

їни від 31 серпня 2011 № 1057. Програма визначає основні напрями подолання бідності, зокрема щодо підвищення соціальних стандартів, сприяння зайнятості населення, вдосконалення оплати праці, підвищення пенсій, реформування пенсійної системи, соціального страхування, системи соціального захисту, медичного обслуговування, соціальної підтримки молоді, сім'ї та захисту прав дітей. Для забезпечення послідовного впровадження державної соціальної політики щодо підвищення стандартів життя Президентом України 7 березня 2012 р. були представлені "нові соціальні ініціативи". Вони спрямовані на вдосконалення механізмів перерозподілу доходів, подолання глибокого майнового розриву, сприяння розвитку середнього класу, створення ефективної системи захисту населення від соціальних ризиків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В українському суспільстві існує значне коло проблем соціального характеру. Але вузловою проблемою слід визнати саме стратифікаційну. Саме питання соціального статусу, соціальної групи, соціальної страти є тією передумовою що забезпечує зміни та зрушення в системі соціальної та економічної мотивації та формуванні відповідних інтересів. Це і є ключовими інструментами складного ринкового механізму соціального відтворення.

Література

1. Бушуев В. В., Голубев В. С., Коробейников А. А., Селюков Ю. Г. Человеческий капитал для социогуманитарного развития. — М.: «ИАЦ Энергия», 2008. — 96 с.
2. Беляев О. О., Диба М. І., Кириленко В. І. та ін. - Навч. посіб. / Кол. авт.— К.: КНЕУ, 2005. — 196 с.
3. Соціологія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. За редакцією В.М.Пічі. — 2-е вид., випр. і доп. — Львів: "Новий світ - 2000", - 2002. — 312 с.

4. Соколов С.В. Социальная философия: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2003. – 440 с.

5. Социология: Учебник для вузов / Ю.Г. Волков, И.В. Мостовая; Под ред.: В.И. Добренкова. – М.: Гардарики, 2002. – 428 с.

6. Тернер Дж. Структура социологической теории. М., 1985. С. 405.

7. Reports (1990—2011) | Global Reports | HDR 2011 | Download | Russian | Human Development Reports (HDR) | United Nations Development Programme (UNDP).

References

1. Bushuev V.V., Golubev V.S., Korobeinik A.A., Selyukov G. Human capital for social and humanitarian development. - М.: "Energy", 2008. - 96 p.

2. A.A. Belyaev, M. Dyba, V. Kirilen-

ko. - Teach. handbook. / Col. auth. - К.: МВК, 2005. - 196 p.

3. Sociology: Lectures. Textbook for students of higher educational institutions. Edited V.M.Pichi. - 2nd ed., Radiation. and add. - Lviv: "The New World - 2000" - 2002. - 312 p.

4. Sokolov S.V. social philosophy: learning. manual for high schools. - Moscow: Unity - DANA, 2003. - 440 p.

5. Sociology: Textbook for Universities / J.G. Volkov, I.V. Mostovaya, Ed.: V.I. Dobrenkova. - Moscow: Gardariki, 2002. - 428 p.

6. Turner J. The structure of sociological theory. М., 1985. P. 405.

7. Reports (1990-2011) | Global Reports | HDR 2011 | Download | Russian | Human Development Reports (HDR) | United Nations Development Programme (UNDP).

Цветнова О. В.

Особливості та проблеми процесів соціальної стратифікації в Україні

В статті определена сутність, основні ознаки і проблеми соціальної стратифікації, досліджена історія розвитку систем соціальної стратифікації і виявлені особливості соціальної структури в сучасній Україні. Також розглянута програма подолання і запобігання бідності і показані деякі статистичні дані. Сделані висновки, що в систему соціальної і економічної мотивації.

Ключевые слова: соціальне суспільство, соціальна стратифікація, соціальна структура, ринкова трансформація.

Tsvetnova O.

The features and processes of social problems stratification in Ukraine

The article explains the purpose of the basic characteristics and problems of social stratification, examines the history of the development of social stratification and social structure of the features found in modern Ukraine. Also consider the program to overcome and prevent poverty and shows some statistical data. Conclusions as to the social and economic motivation.

Keywords: society, social stratification, social structure, market transformation.

Рецензент: Фінагіна О. В. – доктор державного управління, професор кафедри «Менеджмент невиробничої сфери» Донецького державного університету управління, м. Донецьк, Україна.

Reviewer: Finagina O. – Professor, Ph.D. of Public Administration, Professor of Management unproductive Donetsk state university of management, Donetsk, Ukraine.

e-mail: info@dsum.edu.ua

Стаття подана
05.07.2013 р.

ISSN 2221-8440

ЖУРНАЛ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ № 3(11)/2013

